

5 OVER 12

5 over 12

...

*Hoe Nederland toch sterker
uit de crisis kan komen*

...

ROB DE WIJK

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Op www.vijfovertwaalf.nl is deze publicatie beschikbaar als *living book*. De auteur zal daar steeds een update geven van de laatste stand van zaken. Andere deskundigen worden uitgenodigd om mee te discussiëren en het boek van aanvullende informatie te voorzien.

Afbeelding omslag: © Michael Hoerichs/iStockPhoto

Vormgeving: Maedium, Utrecht

ISBN 978 90 8964 427 5

e-ISBN 978 90 4851 635 3 (pdf)

e-ISBN 978 90 4851 636 0 (ePub)

NUR 697

© R. de Wijk / Amsterdam University Press, 2012

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Voorwoord › 9

Inleiding: hoe het 5 over 12 werd › 11

Nieuwe fundamentele mondiale uitdagingen › 14

Het verval van het Westen › 16

Populisten zijn in opkomst › 17

Feitenvrije politiek › 19

Naar een nieuw verhaal › 21

1. De kanarie in de mijn › 25

Het einde van de voortrekkersrol › 25

De schoffering van de NAVO › 27

Nederland op drift › 29

Nederland als aards paradijs? › 30

Het buitenland en Nederland › 33

Achterblijvende innovatie... › 35

...en dalende onderwijsprestaties › 37

Geen feiten, maar emoties › 38

Beeldvorming › 40

De afbakers › 42

Waar is het gezellige Nederland? › 44

Binding en handreiking? › 46

Keerpunt Srebrenica › 47

Nederland als onderpresteerder › 51

2. Het moslimvraagstuk als blikvernauwer › 53

De schijn-élite › 57

Een overschatte dreiging › 58

De Arabische opstanden › 60

3. Osama's megasucces › 63

Een existentiële dreiging › 64

Bush als revolutionair › 66

De As van het Kwaad › 67

Bush' eerste slachtoffer: de trans-Atlantische verhouding › 68

Waar is de Europese eensgezindheid? › 69

Bondgenoten weer in de gratie › 71

Een permanente crisis › 73

Osama's overwinning › 74

4. De spelbederver › 79

Paradigma's veranderen › 80

De rol van opkomende economieën › 81

Rusland › 81

Brazilië › 84

India › 85

De spelbederver: China › 86

Politieke invloed › 87

Strategie voor tactiek › 88

Europa als wingewest? › 89

China neemt de wereld niet over › 89

Delen ze ons wereldbeeld? › 92

Groei met risico's › 94

De Chinese nieuwe assertiviteit › 98

Remilitarisering › 100

Amerikaanse vrees › 102

Conflict en oorlog? › 103

5. Alles hangt met alles samen › 107

Energieschaarste › 107

Absolute of relatieve schaarste? › 109

Grondstoffenschaarste › 111

Te weinig leveranciers › 113

Voedselschaarste › 114

Voedseltekort? › 116

Klimaatverandering › 117

Complexe crises › 119

Toenemende regionale instabiliteit › 120

China's problemen met Japan › 121

China's grondstoffenpolitiek › 122

Gas en geopolitiek › 123

Conflict en olieprijs › 123
De Arabische opstanden › 124

6. De Ambassadeurs van de Stilstand › 129

Generatiewisseling › 131

Populisme › 132

Zijn populisten democratisch? › 135

Feitenvrije populisten › 137

Modernisering en mondialisering › 139

Nationalisme › 141

Populisten in gradaties › 142

Is er een toekomst voor het populisme? › 143

Hedonisme › 145

7. De ondergang van het Avondland › 149

Herhaalt de geschiedenis zich? › 152

Overstretch? › 154

De geldpers › 156

Amerikaans machtsverval = mondiale instabiliteit › 157

De Europese Unie: te weinig vorderingen › 161

Een eurozone zonder politieke unie › 163

Omslag? › 165

8. De crisis van de democratie › 167

Binnenlandse politiek als *zero sum game* › 169

Krepele democratieën zijn in opkomst › 173

Hongarije en andere krepele democratieën › 174

De aantasting van de rechtsstaat › 176

9. Nog is alles niet verloren › 181

Het nieuwe verhaal › 182

Aanpassen. Maar hoe? › 183

Innovatie van de economische basis › 187

Innovatie van het buitenlandbeleid › 190

Gooi de feitenvrije politiek overboord › 192

Lichtpuntjes › 193

Noten › 197

Voorwoord

VOOR DEGENEN DIE zich met internationale betrekkingen bezighouden zijn het opwindende tijden. Alleen jammer dat het zo dichtbij komt, voeg ik er aan toe. Op de fundamentele veranderingen in de wereld, zoals de opkomst van China, moet een antwoord worden gevonden. Het besef begint te ontstaan dat de opkomst van nieuwe economische grootmachten niet los kan worden gezien van de toenemende schaarste aan energie en grondstoffen, en van de klimaatverandering. Deze historisch unieke samenloop van omstandigheden maakt onze toekomstige welvaart en veiligheid onzekerder dan ooit.

Aanpassen is nodig en mogelijk, maar het politieke leiderschap dat daarvoor nodig is, ontbreekt. De Verenigde Staten worden verscheurd door politieke polarisatie en het land is verzwakt door het voeren van een overbodige oorlog in Irak. In Europa is de financiële crisis uiteindelijk omgeslagen in een politieke crisis. Deze crisis en het opkomende populisme ondermijnen niet alleen de Europese eenheid. Ze ondermijnen zelfs de legitimiteit van het kapitalistische systeem en ons politieke bestel.

Door deze ontwikkelingen is steeds duidelijker geworden dat economie en veiligheid twee zijden van dezelfde medaille zijn. Met dit boek breng ik die twee werelden bij elkaar en probeer ik de vraag te beantwoorden hoe wij politieke stagnatie kunnen voorkomen en onze welvaart en veiligheid voor toekomstige generaties kunnen veiligstellen.

Ik neem Nederland als uitgangspunt voor mijn redenering. Dat doe ik omdat ons land in vergelijking met andere Europese landen de afgelopen tien jaar relatief grote veranderingen heeft doorgemaakt. We zijn van een solidair land in rap tempo veranderd in een naar binnen gerichte natie, die vooral met zichzelf worstelt. In feite worden processen die ook in andere landen zichtbaar zijn, in ons land uitvergroot. Om die reden kijkt het buitenland momenteel met meer dan gewone belangstelling naar Nederland. Dit maakt het interessant om het geval-Nederland in een bredere context van mondialisering te plaatsen en de oplossingen die hier

hopelijk worden bedacht, ook in andere landen toe te passen.

Ik heb ervoor gekozen om dit boek te larderen met eigen inzichten en ervaringen die ik de afgelopen 25 jaar heb opgedaan. Die inzichten en ervaringen hebben immers bijgedragen tot de manier waarop ik momenteel over de internationale betrekkingen denk. Zo kan ik de opkomst van het populisme niet los zien van de ervaringen die ik opdeed tijdens reizen in het voormalige Oostblok. Mijn visie op conflicten is mede gevormd door mijn bezoeken aan conflictgebieden. Mijn werk met de Amerikaanse *Strategic Advisors Group* verrijkte mijn inzicht in de trans-Atlantische relaties en in de opkomst van nieuwe grootmachten. Mijn ideeën over de NAVO en de Europese Unie zijn mede gevormd door mijn betrokkenheid bij de discussies over hun strategieën. Dit alles stelde mij in staat de theorie aan de praktijk te toetsen.

Ik heb er in verband met de leesbaarheid voor gekozen om het notenapparaat in dit boek beknopt te houden. Alle databanken en indexen waarnaar wordt verwezen zijn gemakkelijk op internet te vinden.

Dit boek eindig ik tamelijk optimistisch, omdat ik ervan overtuigd ben dat zo langzamerhand het inzicht begint te ontstaan dat het zo niet verder kan. Met dit boek probeer ik argumenten aan te dragen om het debat over de noodzakelijke aanpassing aan de nieuwe tijd een stap verder te brengen.

Frankrijk, La Grande Verrière, februari 2012

Inleiding: hoe het 5 over 12 werd

HOE ZORGEN WE dat Nederland een leuk en leefbaar land blijft met kansen voor iedereen, terwijl de wereld in hoog tempo verandert? Dit is de vraag die mij al jaren bezighoudt. Dat die wereld verandert, moet de afgelopen jaren zelfs de grootste optimist zijn opgevallen. In september 2008 ging de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers failliet. De beelden van bankemployees die met hun persoonlijke bezittingen in een kartonnen doosje het pand verlieten, symboliseerden het begin van de bankencrisis. Deze crisis werd door krachtadig politiek ingrijpen in Amerika en Europa de kop ingedrukt. Europese banken, waaronder het Nederlandse deel van Fortis, werden genationaliseerd. Het kabinet-Balkenende IV stelde 200 miljard euro beschikbaar voor staatsgaranties. Dat was voldoende om de angst voor omvallende banken te pareren.

We kwamen helaas niet met de schrik vrij. Want in 2010 sloeg de bankencrisis om in een landencrisis. Ons vocabulaire was inmiddels verrijkt met de afkorting 'PIIGS'. Portugal, Ierland, Italië, Griekenland en Spanje bleken binnen de eurozone onderpresteerders. Hun begrotingstekorten waren tot zorgwekkende hoogten opgelopen. De Europese Unie en het Internationaal Monetair Fonds (IMF) dwongen in ruil voor leningen draconische bezuinigingen af. Gelijktijdig werden deze landen meegezogen in het negatieve sentiment dat de financiële markten op dat moment beheerste. Het gevolg was dat Griekenland als eerste onder zijn schuldenlast dreigde te bezwijken. Tot die tijd was het probleem tamelijk overzichtelijk. De Griekse economie bedroeg slechts 2,5 procent van de totale economie van de Europese Unie. Maar als niet krachtadig zou worden ingegrepen, dreigde besmetting van andere zorglanden binnen de eurozone, zoals Italië. Het was 5 voor 12.

Helaas bleken politieke leiders niet in staat even krachtadig te reageren op

de landen crisis als destijds op de bankencrisis. Hun electoraat kon nog overtuigd worden van de noodzaak de eigen banken te redden. Maar het werd lastiger toen andere landen moesten worden gered. Waarom zouden de goed presterende economieën van de noordelijke eurozone moeten opdraaien voor de puinhopen die door de politici van de slecht presterende zuidelijke landen waren aangericht? Dat was een logische vraag. Het gevolg was dat aloude nationale en protectionistische reflexen in Europa zichtbaar werden en dat soevereiniteitskwesaties actueler werden dan ooit. Politici van de gevestigde partijen werden door een morrend en toenemend eurosceptisch electoraat verantwoordelijk gehouden voor de ontstane situatie. Hun geloofwaardigheid was in het geding. Dit tastte vervolgens de effectiviteit aan waarmee zij maatregelen moesten nemen.

Ondanks weerstand onder brede lagen van de bevolking kwamen er toch reddingsoperaties voor zwakke eurolanden. Op 2 mei 2010 werden de ministers het eens over een hulppakket voor Griekenland ter waarde van 110 miljard euro. Maar dit bleek onvoldoende. In tegenstelling tot de miljarden die voor de redding van Nederlandse banken beschikbaar waren gekomen, bleek die 110 miljard onvoldoende om het vertrouwen van de markt te winnen. Op 21 juli 2011 werd opnieuw een pakket maatregelen voorgesteld. Inmiddels stond Griekenland aan de rand van de financiële ondergang en werd de gevreesde besmetting van Italië steeds meer werkelijkheid. Er kwam een aanvullende financiering voor Griekenland tot 2014. De rente op leningen ging voor het land omlaag. De looptijd van de leningen ging omhoog. En het was onduidelijk op welke wijze de particuliere financiële sector moest bijdragen aan het beheersbaar maken van de Griekse schuld. Het financiële noodfonds werd tot 790 miljard euro opgehoogd. Positief was dat het tijdelijke noodfonds, de *European Financial Stability Facility* (EFSF), vanaf 2013 zou worden omgezet in een permanent *European Stability Mechanism* (ESM). Het nieuwe fonds zou de bevoegdheid krijgen obligaties op te kopen, waarmee een taak van de Europese Centrale Bank werd overgenomen. Toch was de financiële wereld niet onder de indruk. De besmetting van Italië werd zo een feit. Ineens was het 5 over 12. Het grootste probleem was toch de beeldvorming die de Europese leiders vooral in de financiële wereld opriepen: incompetentie en een gebrek aan urgentie. In Nederland bleek dat uit de totale verwarring over de inhoud van het akkoord van juli. In de media en de Tweede Kamer werd uitvoerig gediscussieerd over premier Ruttes lezing van de afspraken. Uiteindelijk bleek dat Rutte fout zat en dat de nieuwe noodhulp aan Griekenland twee keer zo omvangrijk was als hij had voorgesteld.

Het relatief simpel oplosbare Griekse probleem was nu in één klap een bedreiging voor de hele eurozone en zelfs voor de hele Europese Unie geworden. Italië was als zevende economie van de wereld *too big to fail*. Na maanden van voortmoderen kwamen de Europese staatshoofden en regeringsleiders op 27 november met een nieuw plan, gericht op herkapitalisatie van de banken, een nieuwe lening

aan Griekenland, Italiaanse begrotingsdiscipline, vergroting van het noodfonds voor zwakke landen binnen de eurozone en sterkere begrotingscontrole. Het noodfonds werd weer verhoogd, op papier naar 1000 miljard euro. Dat geld bleek er niet te zijn. Opnieuw waren de financiële markten niet onder de indruk.

De moeizaamheid waarmee de reddingsplannen tot stand kwamen, duidde erop dat de eurocrisis behalve een economische crisis steeds meer een crisis van het Europese democratische systeem was geworden. Door een combinatie van nationale reflexen en gebrek aan politieke daadkracht was de crisis volledig uit de hand gelopen en werd elk tot voor kort ondenkbaar scenario mogelijk, waardoor niet alleen onze welvaart, maar ook onze veiligheid werd bedreigd.

De gevolgen waren in Nederland duidelijk voelbaar. ‘Het vooruitzicht voor de financiële stabiliteit in Nederland is zorgwekkend en vraagt veel van de instellingen en beleidsmakers’, schreef De Nederlandsche Bank (DNB) eind 2011.¹ De twee grootste bedreigingen waren volgens de DNB de Europese schulden crisis en het tegenvallende economische herstel in ontwikkelde landen. Investeerders twijfelden openlijk aan de houdbaarheid van de schuldenpositie van grote Europese landen, zoals Spanje en Frankrijk, en van sommige banken in het centrum van het eurogebied. De beurzen daalden, risicopremies liepen op en pensioenfondsen haalden hun dekkingsgraden niet. Er was volgens de DNB een gevaarlijke wisselwerking ontstaan ‘tussen de solidariteit van de financiële sector, die van overheden, en stagnerende groeimogelijkheden’.

Een probleem is dat financiële crises uitermate kwaadaardig zijn. Ze duren lang en drijven de staatsschuld tot ongekende hoogte op. Onderzoek van Kenneth Rogoff en Carmen Reinhart toont aan dat financiële crises gemiddeld 1,9 jaar duren, tot een afname van de welvaart leiden met gemiddeld 9,3 procent bruto binnenlands product (bbp) per hoofd van de bevolking en dat de overheidsschuld gemiddeld met 86,3 procent toeneemt.² Een mondiale crisis als de Grote Depressie duurde echter van 1929 tot 1938. De huidige crisis begon als een hypotheekcrisis in de Verenigde Staten, leidde snel tot een bankencrisis die ook Europa infecteerde, ontwikkelde zich vervolgens tot een schulden crisis binnen de eurozone en bedreigde tot slot de hele wereldeconomie. Die lange duur was, zoals gezegd, vooral het gevolg van falend politiek leiderschap. De maatregelen die door de leiders van de Europese Unie werden genomen kwamen te laat en waren te weinig effectief. Hoe diep die politieke crisis was, bleek uit de door ‘Europa’ en de financiële markten afgedwongen regeringswisselingen in Griekenland en Italië, waar de premiers Papandreou en Berlusconi in november 2011 plaatsmaakten voor technocraten die een soort van nationale regering moesten vormen.

Het is dan ook geen wonder dat eind 2011 de meest zwarte scenario’s over elkaar heen tuimelden. Christine Lagarde, de directeur van het IMF, stelde dat de mondiale economie op een ‘lost decade’ afstevende en dat door de Europese crisis zelfs een mondiale recessie dreigde te ontstaan. Bovendien werd nu openlijk

gespeculeerd over de teloorgang van de euro en de Europese Unie zelf. Voor de Duitse bondskanselier Merkel en de Franse president Sarkozy kwamen daar de angst voor verder machtspolitiek verval bij. Want door het falen van de euro en de Europese Unie zouden hun landen in de wereldpolitiek gemarginaliseerd worden.

Nieuwe fundamentele mondiale uitdagingen

Het werd 5 over 12 op een uiterst ongelukkig moment. Als politici in Europa snel en krachtadig de Griekse problemen hadden aangepakt, hadden ze de onrust op de financiële markten de kop in kunnen drukken en hadden ze niet over de redding van de euro en de Europese Unie hoeven steggelen. De beloofde *big bazooka* die met overvloedig geld de problemen van de zuidelijke eurozone aan flarden had moeten schieten, kwam er niet. De politieke crisis verhinderde politici in te spelen op ingrijpende mondiale veranderingen die geen precedent in de moderne geschiedenis hebben. Deze leiden tot fundamentele uitdagingen voor de westerse wereld. Dit boek gaat over die mondiale veranderingen en die fundamentele uitdagingen. Dit boek gaat ook over de politieke crisis die Nederland en Europa verhindert zich effectief aan de nieuwe tijd aan te passen. De financiële crisis tip ik slechts zijdelings aan. Die zie ik vooral als versneller van deze ontwikkelingen die al langer gaande zijn.

Wat is er aan de hand? Ten eerste is er een revolutionaire geopolitieke verandering gaande. Deskundigen wisten al lang dat de opkomst van nieuwe economische grootmachten, China voorop, een groot effect op de toekomstige welvaart en veiligheid van het gehele Westen zou hebben. Aan vijfhonderd jaar westerse hegemonie lijkt een einde te komen. De opkomst van landen als China was al jaren zichtbaar, maar kreeg een extra impuls toen de financiële crisis op stoom raakte. Aanpassen aan de nieuwe geopolitieke situatie is de eerste fundamentele uitdaging waarvoor de westerse wereld, dus ook Nederland, staat.

De tweede verandering heeft betrekking op onze energie- en grondstoffenvoorziening. Als gevolg van de toenemende vraag uit opkomende economieën bleven gedurende de crisis de prijzen stijgen, ondanks dat de westerse wereld zich in een recessie bevond. Over sommige schaarse grondstoffen, zoals strategische mineralen, bleek zelfs internationale competitie te ontstaan die in het Verre Oosten tot militaire confrontaties leidde. Hoe wij onze welvaart en veiligheid waarborgen in tijden van toenemende schaarste is de volgende fundamentele uitdaging.

Tot slot is er de klimaatverandering. Er blijkt de laatste jaren steeds vaker sprake van extreme weersomstandigheden die bijvoorbeeld de voedselprijzen opjagen. Dit fenomeen was een van de oorzaken van de opstanden in de Arabische wereld die begin 2011 begonnen. Maar ook zijn er aanwijzingen dat het conflict in Darfur, Soedan, een direct gevolg was van klimaatverandering. De derde fundamentele uitdaging is hoe wij omgaan met de effecten van klimaatverandering.